

مقاله پژوهشی: چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس

بهمن کارگر^۱، حمیدرضا تندرو^۲، عباسعلی نوری فرد^۳، مهدی غنی^۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۰۹

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۶

چکیده

یکی از عوامل مهم تنش و منازعه میان واحدهای سیاسی، جغرافیا و ژئوپلیتیک است. کشور ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی خود در منطقه جنوب غرب آسیا همواره مورد توجه و طمع کشورهای ابرقدرت بوده که وقوع جنگ هشت ساله نیز حاکی از همین موقعیت است. نظر به این جایگاه و موقعیت، بی شک درگیری‌های سیاسی و بین‌المللی و وقوع جنگ نظامی مجدداً متصور خواهد بود. این پژوهش با هدف شناسایی، تبیین و اولویت‌بندی مهم‌ترین چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس در پی یافتن پاسخ سؤال: چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس کدامند؟ بوده است. نوع تحقیق بر اساس ماهیت، توصیفی-تحلیلی و به صورت کمی و کیفی (آمیخته) انجام شده است. رتبه‌بندی گزینه‌ها با روش تصمیم‌گیری چندشاخصه صورت گرفته و برای وزن‌دهی به شاخص‌ها، از شیوه فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی استفاده شده است. با بررسی پیشینه‌ها و مدارک موجود، چالش‌های متعدد ژئوپلیتیکی کشور شناسایی گردیده و با مصاحبه با صاحب‌نظران، تعداد ۱۰ چالش مؤثر تعیین و در ادامه یک پرسشنامه محقق‌ساخته به منظور اولویت‌بندی و تبیین مؤثرترین عوامل چالشی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP طراحی و با نظر خواهی از صاحب‌نظران و خبرگان فن تکمیل گردید. بنا به یافته‌های به دست آمده، مشخص گردید که چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در جنگ تحمیلی در سه سطح ملی از قبیل: (عوامل سرزمینی و قلمرویی، ژئواکونومیک، ژئوکالچر، سیاسی، ژئواستراتژی و نظامی)، سطح منطقه‌ای و بین‌المللی از قبیل: (عوامل سرزمینی، ژئواکونومیک، ژئوکالچر، سیاسی، ژئواستراتژی و نظامی) قابل تقسیم و بررسی است.

واژگان کلیدی: چالش، چالش‌های ژئوپلیتیکی، ژئوپلیتیک، دفاع مقدس

۱ - دانشیار دانشگاه علوم انتظامی امین

۲ - دانشجوی دکتری رشته مطالعات راهبردی دفاع مقدس دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)

hamidrezatondro1@gmail.com

۳ - دانشجوی دکتری رشته مطالعات راهبردی دفاع مقدس دانشگاه عالی دفاع ملی

۴ - دانشجوی دکتری رشته مطالعات راهبردی دفاع مقدس دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

موقعیت ژئوپلیتیک کشورها در طول زمان و تحت تأثیر عوامل چالشی مختلفی همچون جنگ‌ها، انقلاب‌ها، تحولات نظام بین‌المللی و نظام جهانی و تغییر در موازنه‌های قدرت همواره در حال تغییر و تحول می‌باشد. ایران یکی از کشورهایی است که ژئوپلیتیک آن در طول دهه‌های گذشته دچار تغییر و تحولات زیادی شده که علل آن را می‌توان در طیف مختلفی از عوامل ژئوپلیتیک داخلی و خارجی جستجو کرد. همچنین بر همگان مبرهن است که محیط امنیتی هر جامعه‌ای، تابع و برآیندی از تعامل و تقابل متغیرهای محیط داخلی و محیط خارجی آن است، بر این اساس محیط امنیتی ایران نیز به اقتضای طبیعت و هویت انقلابی-ایدئولوژیکی‌اش و از جهت تاریخی، فرهنگی و قومی به سبب موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی‌اش همواره محیطی آسیب‌پذیر و حساس بوده است. (فاضلی نیا، ۱۳۸۵: ۲۱)

تاریخ پرفراز و نشیب ایران نشان می‌دهد که موقعیت جغرافیایی و اهمیت سوق‌الجیشی این کشور در طول ادوار مختلف باعث شده تا بسیاری از جنگ‌ها و تجاوزها از سوی ممالک همسایه بر علیه آن واقع شود. البته این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که سرعت راه‌یابی تمدن جدید در زندگی مردم ایران و توسعه و پیشرفت امور تجاری هم معلول موقعیت جغرافیایی این مملکت بوده است (میر حیدر، ۱۳۸۹: ۲۳)

در ادوار مختلف، کشور ایران به عنوان پل ارتباطی تمدن‌های شرق و غرب و گاهی به منزله گذرگاهی برای اقوام و قبایل بدوی شرق مورد تجاوز و حمله از سوی کشورهای همسایه قرار گرفته است.

در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، مواردی از قبیل: استفاده از فرصت تغییر در موازنه قوا، فرصت اشغال افغانستان توسط شوروی، تلقی عراق از تغییر اوضاع منطقه‌ای، تلقی دولت عراق از کاهش قدرت ایران پس از تغییر نظام شاهنشاهی، وجود زمینه‌های تاریخی و اختلافات مرزی و ... باعث بروز انگیزه در رژیم بعث عراق جهت حمله به ایران شد. (اعلایی، ۱۴۰۱: ۱۶۹-۱۶۲)

به‌طورکلی می‌توان گفت سرزمین تاریخی ایران به‌ویژه موقعیت جغرافیایی آن به‌عنوان ترکیبی از موقعیت‌های چندگانه گذرگاهی، حائل، ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئواستراتژیکی دارد. ترکیب موقعیت‌های فوق وضعیتی ممتاز، حساس و درعین‌حال خطرناک را برای ما ایجاد کرده است. این وضعیت از یکسو متضمن امنیت، ثبات و توسعه اقتصادی است و از طرف دیگر

دربدارنده نامنی، بی‌ثباتی و عقیم گذاردن فرصت‌ها و ظرفیت‌هاست. لذا اهمیت این پژوهش بر آن است که با آگاهی از موقعیت گذرگاهی این سرزمین در تدوین کلیه استراتژی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها برونگرایی را مدنظر قرار داده و به‌عنوان یک عامل مهم، تهدیدات را به فرصت تبدیل و در مسیر مراودات جهانی گام برداریم. در راستای دستیابی به‌منظور یادشده توجه به چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس که معلول بارزی از آثار همین چالش‌های موجود در عرصه ژئوپلیتیکی می‌باشد علاوه بر ارائه روشن‌تری از علل پیدایش جنگ تحمیلی بر تبیین نقش جغرافیای سیاسی در آینده امنیت و اقتدار کشور راهگشا خواهد بود. بررسی چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس می‌تواند بر میزان آگاهی مطالعه‌کنندگان این برهه مقدس از تاریخ کشور عزیزمان و همچنین مبنایی عملی در بررسی چالش‌های کنونی کشور برای تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران در این زمینه باشد. در این تحقیق سعی شده با بررسی همه‌جانبه و علمی، ابتدا ژئوپلیتیک ایران در این دوره از جهات گوناگون مورد بررسی قرار گرفته و چالش‌های موجود را احصاء و بررسی و در پایان نتایج به‌دست‌آمده را جهت استفاده پژوهشگران در حوزه مطالعات دفاع مقدس و همچنین خبرگان اهل فن در مسائل حال و آتی کشور مورد بهره‌برداری قرار گیرد، ارائه نماییم و پاسخ مناسبی برای سئوال چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس کدامند؟ بیابیم.

مبانی نظری

الف- پیشینه شناسی:

عزت الله عزتی وحیدر لطفی (۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان " نقش متغیرهای جغرافیایی در بحران‌های ژئوپلیتیکی ایران" به مواردی از قبیل " تاثیر تغییرات آب و هوایی و خشک‌سالی در بحران‌های ژئوپلیتیکی ایران- نزاع بر سر کمبود برخی منابع و انرژی‌های تاثیر گذار از جمله آب و... می‌پردازد.

ریباز قربانی‌نژاد (۱۳۹۷) در مقاله خود با عنوان "تبیین الگوی عوامل ژئوپلیتیکی تنش در روابط کشورها" ضمن نقد و بازبینی مدل "های پوتیتکا"ی پیترو هاگت و بیان نواقص و کاستی‌های آن، الگوی جدیدی در رابطه با سرچشمه‌های تنش و منازعه در روابط کشورها را ارائه نموده است. بنا به یافته‌ها و نتایج این پژوهش، عوامل و متغیرهای تنش‌زای ژئوکالچر، ژئواکونومیک، ژئوپلیتیک استراتژی و... به عنوان سرچشمه‌های ژئوپلیتیکی تنش میان کشورها معرفی شده‌اند.

هادی ویسی (۱۳۸۶) در پژوهش خود با عنوان "چالش های ژئوپلیتیکی ایران در منطقه خلیج فارس" به مواردی از قبیل: پرداختن به رویکرد تاریخی - تحلیلی چالش های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای عربی منطقه، تلاش رهبران عرب منطقه با شیوه های مختلف از جمله جعل تاریخ به دنبال چالش کشیدن مسلمات هویتی تاریخی، فرهنگی و ایرانی در خلیج فارس - عدم جذابیت مولفه های جغرافیایی موثر در قدرت واحدهای سیاسی کشورهای عربی در منطقه در مقایسه با ایران - ادعای اشغال جزایر سه گانه به ویژه ابوموسی توسط ایران و خواهان بازگشت آن به دولت امارات - تلاش برای تغییر نام خلیج فارس به خلیج عربی می پردازد.

علی امیری و حمید مستجابی سرهنگی (۱۳۹۳) در مقاله خود با عنوان "نقش متغیرهای ژئوپلیتیکی در چالش های مرزی ایران و عراق" به مواردی از قبیل "تقویت هویت و فرهنگ کردی در مناطق مرزی ایران توسط دولت عراق - تقویت ناسیونالیسم کردی، حمایت از مخالفان کشورهای پیرامون و پناه دادن به آنها در داخل سرزمین کردستان عراق، رونق تجارت و قاچاق مرزی به علت زیرساخت صنعتی - خدماتی نامناسب مناطق کردنشین، جهانی کردن مسئله کرد و وارد کردن آن به معادلات بین المللی و ... می پردازد.

ب- مفهوم شناسی:

ژئوپلیتیک: «ژئوپلیتیک» مرکب از دو واژه «ژئو» به معنای زمین و «پولیتیک» به معنای سیاست است. «ژئوپلیتیک شیوه قرائت و نگارش سیاست بین الملل توسط صاحبان قدرت و اندیشه و تأثیر آن‌ها بر تصمیم گیری های سیاسی در سطح ملی و منطقه ای است» (میرحیدر، ۱۳۷۷: ۲۲).

ژئوپلیتیک یا سیاست جغرافیایی اثر محیط و اشکال یا پدیده های محیطی چون موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی)، وسایل ارتباط جمعی و ... را در تصمیم گیری های سیاسی، به ویژه در سطوح گسترده منطقه ای و جهانی مطالعه می کند (مجتهد زاده، ۱۳۸۱: ۱۲۸)

ژئوپلیتیک عبارت است از: «مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر است» (حافظ نیا، ۱۳۹۰: ۳۷).

ژئوپلیتیک، مطالعه اثر روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست در تصمیم گیری های سیاسی در سطوح گسترده منطقه ای و جهانی است.

ژئواستراتژی: از ترکیب جغرافیا با مسائل جهانی و عوامل استراتژیک، مناطق جغرافیایی ویژه‌ای را شکل می‌دهد که از آن می‌توان به منطقه ژئواستراتژیک تعبیر نمود (Shiva, 1986:1).

علمی است که نقش عوامل محیط جغرافیایی در تدوین استراتژی‌ها به طور اعم و استراتژی-های نظامی به طور اخص را مورد مطالعه قرار می‌دهد (عزتی، ۱۳۸۷: ۸).

ژئواکونومی: ادوارد لوتواک در مقاله خود تحت عنوان "از ژئوپلیتیک تا ژئواکونومی" استدلال کرد که زوال جنگ سرد در واقع نشان دهنده تغییر مسیر و حرکت از ژئوپلیتیک به سمت ژئواکونومی در دنیای سیاست است. بر اساس ادعای وی، در حال حاضر افراد بر این اعتقادند که روش‌های بازرگانی و تجاری در حال جایگزین شدن با روش‌های نظامی در دنیای سیاست می‌باشند (حافظ‌نیا، ۱۴۰۱: ۵۶).

ژئوکالچر: مفهومی است که بر تحمیل الگوهای فرهنگی از سوی قدرت‌های هسته‌ای بر کشورهای پیرامون و نیمه پیرامونی برای زایل ساختن فرهنگ‌های بومی آن‌ها اشاره دارد (طاهری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۲).

هیدروپلیتیک: به مطالعه سامانمند روابط دولت‌ها، بازیگران غیردولتی و سایر عناصر مانند نهادهای فرادولتی درباره بهره‌برداری انحصاری از آب‌های بین‌المللی می‌پردازد (سعیدزاده و عزتی، ۱۳۸۹: ۴).

چالش: تعریف چالش در فرهنگ معین:

۱ - با ناز و غرور خرامیدن؛ رفتار از روی کبر و غرور. ۲ - جولان فرهنگ واژگان مترادف و متضاد چالش در فرهنگ تألیف فرج‌الله خداپرستی:

۱. خرامیدن، خرامش، ناز خرامی ۲. تکبر، غرور ۳. جولان ۴. جنگ و جدال، زدو خورد، کشمکش ۵. تلاش، مبارزه ۶. مسئله، موضوع ۷. مباشرت، هماغوشی

چالش ژئوپلیتیکی: ایجاد وضعیت برای یک دولت یا کشور برپایه عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیکی، چالش ژئوپلیتیک نامیده می‌شود که طی آن سیاست آن کشور با استفاده از متغیرها و عوامل جغرافیایی تحت تاثیر قرار می‌گیرد. هدف اولیه هر چالش ژئوپلیتیکی، منفعل‌سازی طرف مقابل برای تغییر رفتار است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱۲۲).

منازعه: منازعه به وضعیت و شرایطی اشاره دارد که در آن یک گروه و مجموعه انسانی مشخص و معین، اعم از مذهبی، فرهنگی، زبانی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، قبیله‌ای یا قومی به

دلیل تعارض و ناسازگاری واقعی یا ظاهری اهداف و ارزش‌ها با یک گروه یا گروه‌های انسانی معین دیگر تعارض و تضاد آگاهانه دارند. در حقیقت منازعه نوعی کنش متقابل و تعامل افراد و کشورها با یکدیگر است که شامل مبارزه و مقابله آن‌ها با طبیعت و محیط زندگی‌شان نمی‌شود (قربانی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶۸).

دفاع مقدس: "دفاع جانانه ملت ایران طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ در مقابله با رژیم بعث صدام حسین و هم‌پیمانان منطقه‌ای و جهانی‌اش مبتنی بر سه اصل مکتب، مردم و رهبری است. این دفاع با تکیه بر ایمان، اخلاص، ایثار و شهادت طلبی و جهاد در راه خدا بود و امروز نیز در جبهه مقاومت، پایداری و تداوم دارد. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در تبیین دفاع مقدس می‌فرماید: هشت سال دفاع مقدس از لحاظ زمانی هشت سال بود اما از لحاظ استمرار معنوی و فکری و فرهنگی ممکن است قرن‌ها ادامه داشته باشد" (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از شعرای آیینی، ۱۳۹۰/۳/۲۵)

چارچوب نظری:

نظریه "های پوتیتکا" پتر هاگت (۱۹۷۲ میلادی): الگوی "های پوتیتکا" توسط پیتر هاگت در سال ۱۹۷۲ میلادی ارائه شد. هاگت الگوی خود را درباره علل جغرافیایی منازعه و نقاط فشار و تنش کشورها در قالب کشور فرضی محصور در خشکی و به دور از دسترسی به آب‌های آزاد با عنوان "های پوتیتکا" ارائه کرد. که وضعیت و ویژگی اختصاصی آن موجب منازعه میان آن و کشورهای همسایه می‌شود. (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۹).

مدل هاگت برای اولین بار در سال ۱۹۷۲ م در کتاب "جغرافیا؛ ترکیبی نو" و در قالب دوازده عامل جغرافیایی تنش‌زا ارائه شد.

نظریه ژئواکونومیک ادوارد لوتواک (۱۹۹۰ میلادی): "ادوارد لوتواک از آمدن نظام جدید بین‌المللی در دهه ۹۰ میلادی خبر می‌دهد که در آن، عوامل اقتصادی، جایگزین اهداف نظامی می‌شود و عامل منازعات، دیگر موضوعات گذشته نیست، بلکه در کنار هر تنشی، یک عامل اقتصادی وجود دارد. (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۴)

نظریه ساموئل هانتینگتون (۱۹۹۳ میلادی): ساموئل هانتینگتون در سال ۱۹۹۳ میلادی با نگارش مقاله‌ای با عنوان "برخورد تمدن‌ها"، خطوط گسل میان تمدن‌ها و فرهنگ‌ها را به عنوان عامل جدید منازعه و تنش میان کشورها معرفی کرد. به اعتقاد او، سرچشمه بنیادین تعارض در جهان پس از جنگ سرد، ایدئولوژیکی یا اقتصادی نخواهد بود؛ بلکه شکاف‌های عمده در میان نوع بشر

وسرچشمه اصلی مناقشات و تعارض‌ها، عوامل فرهنگی خواهد بود. (قربانی نژاد وهمکاران، ۱۳۹۳: ۲۸۲).

نظریه توماس هامر - دیکسون (۱۹۹۴ میلادی): توماس هامر دیکسون یکی دیگر از نظریه‌پردازان حوزه تنش و منازعه است که تخریب منابع زیستی یا زیست‌محیطی را با وقوع منازعات خشونت‌آمیز مرتبط می‌داند. وی در تشریح این نظریه می‌نویسد: کمبود منابع تجدیدپذیر یا آنچه من به عنوان کمبود منابع زیست محیطی معرفی می‌کنم، می‌تواند به خشونت داخلی از جمله شورش‌ها و درگیری‌های قومی کمک کند. نقش کمبود منابع در چنین خشونت‌هایی اغلب غیر مستقیم است؛ به این معنا که در تعامل با عوامل سیاسی، اقتصادی و... تاثیرات اجتماعی زیانباری ایجاد می‌کند که به تولید منازعه منجر می‌شود. (حافظ نیا و هکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۸ به نقل از ۱۷۸: Homer-Dixon، ۱۹۹۹)

نظریه جان ام کالینز (۱۹۹۸ میلادی): کالینز در کتاب "جغرافیای نظامی برای حرفه‌ای‌ها و مردم" در بیان منازعات و تشریح آن‌ها در چارچوب ژئوپلیتیک، اصطلاح اصطکاک ژئوپلیتیکی را به کار می‌برد. وی می‌نویسد: بیشترین اصطکاک ژئوپلیتیکی از جمله جنگ‌ها در زمین (خشکی) یا در امتداد مکان‌های ساحلی رخ می‌دهد که در آن‌ها جوامع انسانی، اهداف متضادی را دنبال می‌کنند. (Collins 1998: 28)

نظریه سرچشمه‌های منازعه بین کشورها حافظ‌نیا (۲۰۰۱ میلادی): حافظ‌نیا در ارتباط با عوامل و انگیزه‌های بروز جنگ و منازعه معتقد است عوامل و ارزش‌های جغرافیایی نقش اساسی دارد؛ عواملی که به عنوان ارزش‌ها و منافع ملی از قبیل سرزمین، فضا، منابع معدنی، آب و... به آن نگریده می‌شود؛ عواملی که موجبات تمایز و تفاوت نظیر گروه‌های قومی، مذهبی و نژادی را به وجود می‌آورد و همچنین مسئله موجودیت و شکل‌بندی ساختار سیاسی فضا و تاسیس یا تغییر وضعیت جغرافیای سیاسی در مقیاس‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی عمدتاً از نظر بازیگران سیاسی و حکومت‌ها به عنوان هدف سیاسی جنگ و منازعه تعیین می‌شود (حافظ‌نیا وهمکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۲).

شکل ۱: نظریه‌ها

محیط شناسی

موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی ایران: موقعیت جغرافیایی ایران ترکیبی از موقعیت‌های چندگانه گذرگاهی، حائل، ژئوپلیتیک، ژئوآکونومیک و ژئوراهبردی است. ترکیب موقعیت‌های فوق، وضعیتی ممتاز، حساس و در عین حال خطرناک را ایجاد کرده است. این وضعیت از یکسو متضمن امنیت، ثبات و توسعه اقتصادی است و از طرف دیگر دربردارنده ناامنی، بی‌ثباتی و عقیم گذاردن فرصت‌ها و ظرفیت‌هاست (نوذری، ۱۳۹۶: ۱۷۳) ایران طولانی‌ترین و مناسب‌ترین سواحل را در کرانه شمالی خلیج فارس دارد و پل ارتباطی سه قاره آسیا، آفریقا و اروپاست. واز موقعیت ارتباطی مناسب در سطح منطقه و جهان برخوردار است. بنابراین هر نوع واقعه‌ای که در این قاره رخ می‌دهد و یا روابط سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی بین این سه قاره به گونه‌ای بر ایران تأثیر خواهد گذاشت (حسن پور، ۱۴۰۱: ۷۸). اهمیت ژئوپلیتیک خلیج فارس به خاطر سه عامل موقعیت راهبردی، بازار صدور کالا و تجهیزات نظامی و وجود ذخایر نفت و گاز است (نجاتی‌منفرد، ۱۳۹۷: ۱۸۱). گذرگاه هرمز، علاوه بر نقش نظامی پراهمیتی که دارد، با پیدایش استراتژی انرژی، در ژئوپلیتیک نفت، به مهره بدون جایگزین تبدیل شده است. همچنین جزایر واقع در خلیج فارس به خصوص جزایر سه گانه تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی که به‌طور کلی در اختیار ایران است. (عزتی، ۱۳۹۷: ۱۷۷). ایران به همراه چین و پس از جمهوری فدراتیو روسیه، رکورد دار تعداد همسایه در جهان است. (سلیمانی سوادکوهی، ۱۳۹۷: ۱۰۸). کشورهای

اطراف ایران در شمار دولت ملت‌های بسیار ناپایدار تا ناپایدارند (همان، ۱۰۹). دولت‌های پیرامونی ایران نه تنها فاقد یک دستگاه ژئوپلیتیک مجردند بلکه دیدگاه‌های آن‌ها تحت تأثیر تاریخ، ایدئولوژی سیاسی، موقعیت جغرافیایی، تنگناهای ارتباطی و آرمانهای ملی جداگانه و اغلب انحصاری، متعدد و متفاوت است. تعدد دیدگاه‌های ژئوپلیتیک از یک سو باعث کم‌رنگ شدن تفاهم‌ها و همکاریهای نهادینه شده منطقه‌ای است و از سوی دیگر، تداخل و روی هم افتادگی مکانی و جغرافیایی این دیدگاهها، باعث افزایش تنش در سرتاسر این منطقه شده است. (همان، ۱۱۱).

وسعت و شکل سرزمین: کشور ایران بیش از ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومتر مربع وسعت دارد و سومین کشور پهناور آسیای جنوب غربی است. وسعت نسبتاً زیاد و شکل خاص سرزمین ایران موجب گردیده انواع شکل‌های مختلف در مرزهای مشترک با همسایه‌ها (مرزهای محدب، مقعر، آب‌خاکی) وجود داشته باشد. شکل ایران به مثابه متوازی‌الاضلاع ناموزون است (شاملو، ۱۳۹۹: ۱۰۱). ایران در تقسیم‌بندی هندسی کشورها، جزء کشورهای دایره‌ای است که نقش فوق‌العاده‌ای در سرنوشت سیاسی و کیفیت اعمال قدرت مرکزی در پهنه کشور دارد. ایران مساحت نسبتاً بزرگ دارد به همین دلیل دارای عمق راهبردی بهتری است. از طرفی در توزیع و تراکم جمعیت به‌منظور کیفی بخشی آن برای تولید در صنایع و کشاورزی مناسب به نظر می‌رسد و می‌تواند در مقابل حملات احتمالی ساده‌تر مقاومت کند (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۹۸).

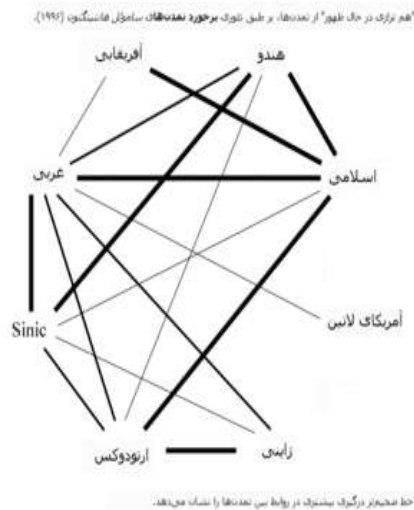
موقعیت راهبردی: ایران بر سر راه تجارت سه قاره بزرگ آسیا، اروپا و آفریقا قرار دارد و بهترین راه برای تبادل کالا و تجارت گسترده بین کشورهای این سه قاره محسوب می‌گردد. عبور جاده ابریشم نمونه بارز اهمیت سرزمین ایران برای عبور کاروان‌های تجاری کشورهای مختلف می‌باشد (سلیمانی سوادکوهی، ۱۳۹۷: ۱۴۷).

بررسی جایگاه ایران از دیدگاه نظریه‌های ژئوپلیتیکی: مکی‌ندر، ایران را به دو بخش تقسیم می‌کند. از ارتفاعات البرز به سمت شمال را جزء هارتلند یا قلب زمین و از البرز به سمت جنوب را جزء هلال داخلی می‌داند.

ماهان در نظریه قدرت دریایی، برای ایران موقعیت گذرگاهی قائل بود که در مسیر دسترسی قدرت بری (زمینی) روسیه به اقیانوس‌های جهان قرار دارد.

«کوهن» در نظریه سیستمی خود از ایران به‌عنوان عنصری یاد می‌کند که بی‌قرینه است ولی در نظریه ساختار ژئوپلیتیک جهان، ایران را بخش مهم منطقه خاورمیانه می‌داند که می‌تواند منشأ تحول باشد.

در دیدگاه «توال» ایران سرچشمه تحرک و پویایی جهان تشیع و جهان اسلام است. و از دیدگاه «اریک ریتر» ایران به عنوان یک عامل مهم تأثیرگذار در جهان اسلام و آسیای مرکزی باقی خواهد ماند. «فولر» از ایران در نظریاتش با عنوان «قبله عالم» یاد می‌کند. از نظر دکتر «مجتهد زاده»، ایران هارتلند(قلب زمین) جدیدی در ژئوپلیتیک پست مدرن است. در نظریه برخورد تمدن‌های «هانتینگتون»، ایران مرکز تمدن اسلامی است که در اتحاد با تمدن کنفوسیوسی می‌تواند پایه‌های تمدن غرب را متزلزل سازد.

شکل ۲: نظریه هانتینگتون

ایران در نظریه اسپایکمن، بخش مهمی از ریملند است و به همین دلیل، موضوع رقابت دو قدرت بری (زمینی) و بحری قرار گرفته است.

شکل ۳: ایران در نظر نیکلاس اسپایکمن

زمینه‌های ژئوپلیتیکی بروز جنگ تحمیلی در سطح ملی:

مهم‌ترین زمینه‌های ژئوپلیتیک بروز جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران در سطح ملی عبارت‌اند از:

عوامل سرزمینی و قلمرویی: موقعیت جغرافیایی یک کشور از عوامل تأثیرگذار بر قدرت ملی آن محسوب می‌گردد (زین‌العابدین و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۶). عراق شرقی‌ترین کشور عربی است که مرز خشکی طولانی با کشورهای غیر عرب در آسیا داشته و همواره خود را نگهبان دروازه شرقی جهان عرب معرفی می‌کند. موقعیت ارتباطی عراق، شرایطی برای این کشور ایجاد کرده است که به منظور ارتباط با دنیای خارج، نیاز به عبور از خاک یک یا چند کشور همسایه دارد. پس می‌توان گفت که عراق در یک تنگنای ارتباطی گرفتار شده است (نامی، ۱۳۸۹: ۳۳۰) از لحاظ موقعیت دریایی نیز کشور عراق از سمت جنوب شرقی خود از طریق خلیج فارس با آب‌های آزاد ارتباط دارد، اما این کشور، تنها کشوری است که با آب‌های آزاد کمترین ساحل را دارد. همین مسئله یکی از بزرگ‌ترین تنگناهای عراق از حیث اقتصادی، ارتباطی، نظامی و استراتژیک است، به گونه‌ای که همواره بر رفتارهای سیاسی - نظامی آن کشور تأثیرگذار بوده است (حافظ‌نیا و ربیعی، ۱۳۹۲: ۲۵۷). در کنار آن، اختلافات مرزی دو کشور ایران و عراق که بیشترین مرز مشترک را با هم دارند، تجزیه استان خوزستان، مسئله رودخانه اروند و... از جمله شاخصه‌های عوامل سرزمینی و قلمرویی در بروز جنگ تحمیلی در سطح ملی می‌باشد.

عوامل هیدروپلیتیک: موقعیت و وضعیت جغرافیای طبیعی کشور عراق در قیاس با همسایگانش به گونه‌ای است که آب‌های جاری کناره‌های غربی ایران و کناره‌های جنوبی ترکیه به سوی سرزمین پست بین‌النهرین سرازیر می‌شوند. رودخانه‌های دجله و فرات از گذشته‌های دور، نقش بسیار مهمی در حیات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بین‌النهرین ایفا نموده‌اند. در حالی که حدود ۸۰ درصد شبکه دو رودخانه در قلمرو عراق قرار دارند، بیش از ۸۰ درصد آب این دو رودخانه از خارج از مرزهای عراق وارد می‌شود و همین امر کشورهای همسایه عراق و علی‌الخصوص ترکیه و سوریه و ایران را در موقعیت فرادستی نسبت به عراق قرار داده و اختلافات همیشگی را بین کشورهای عراق، ترکیه و سوریه بر سر تقسیم آب دجله و فرات موجب شده است (هاشمی و فرجی‌راد، ۱۳۹۶). آب‌های سرحدی و یا رودخانه‌های مرزی بین ایران و عراق از جمله رودخانه‌های اروند، کنجان‌چم و الوند همواره از موضوع‌های مورد اختلاف در روابط دو کشور بوده است؛ به طوری که قریب به نیم قرن نحوه استفاده از آب این رودخانه‌ها مورد توجه و

اعتراضات و مذاکرات متعدد مقامات محلی دو سوی مرزها و نیز مقامات مرکزی دو کشور بوده است (قربانی نژاد، بی تا: ۲۱۹).

عوامل ژئوگنومیک: به دلیل اینکه استان خوزستان از نظر موقعیت ژئوپلیتیکی، منابع سرشار نفت، برخورداری از زمین‌های مساعد کشاورزی و نیز بافت قومیتی‌اش از اهمیت بالایی برخوردار است، لذا عراق همواره در صدد تسلط بر این استان و ضمیمه کردن آن به خاک خود بود. اروند رود به عنوان تنها رود قابل کشتیرانی ایران، حیاتی‌ترین شریان اقتصادی برای این استان است و حیات اقتصادی شهرهایی مانند، خرمشهر و آبادان که از مهم‌ترین بنادر صادراتی ایران به‌شمار می‌روند تا اندازه زیادی به این رود وابسته است. از سوی دیگر، بخش زیادی از منابع نفتی ایران در این استان واقع شده و از این نظر، اهمیت فراوانی برای کشور دارد (جعفری ولدانی، ۱۳۹۹: ۶۷).

عوامل ژئوکالچر: تفاوت‌های فرهنگی همواره میان مردم در کشورها وجود داشته و دارد. در برخی مناطق و سرزمین‌ها به دلیل تفاوت‌های فرهنگی ناشی از قومیت، مذهب، زبان و... چالش‌ها و درگیری‌هایی شکل گرفته است (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۶۶). براساس این موضوع، نزدیکی شیعیان عراق به ایران، جدایی طلبی خلق عرب، رقابت ایدئولوژی حزب بعث با انقلاب اسلامی، تعارضات قومی و هویتی، مذهبی و اعتقادی بین کشور ایران و عراق و... را می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین شاخصه‌ها در حوزه عوامل ژئوکالچر برشمرد.

عوامل سیاسی و ژئواستراتژی: پیروزی انقلاب اسلامی، کوتاه کردن دست آمریکا از دست‌یاب به منافع ایران، وقوع کودتاها و فعالیت تجزیه‌طلبانه گروهک‌های ضد انقلاب در برخی از شهرهای مرزی ایران، ترور شخصیت‌های برجسته و... در کنار وضعیت سیاسی عراق را می‌توان از مهم‌ترین عوامل سیاسی در سطح ملی ایران برشمرد که منجر به وقوع جنگ تحمیلی شد.

عوامل نظامی: نابسامانی در اداره ارتش، تحریم‌های تسلیحاتی ایران توسط آمریکا و هم‌پیمانانش، تقویت ارتش عراق از نظر تجهیزات و نیروی انسانی و... از جمله شاخصه‌های عوامل نظامی در بروز جنگ تحمیلی در سطح ملی می‌باشند.

زمینه‌های ژئوپلیتیکی بروز جنگ تحمیلی در سطح منطقه‌ای:

جمهوری اسلامی ایران از منظر جغرافیایی و فرهنگی، قلب منطقه غرب آسیا محسوب می‌شود. پیشینه عظیم فرهنگی ایران در مقایسه با سایر کشورهای منطقه و همچنین هویت مذهبی برآمده از آن و قابلیت‌های اقتصادی موجب شده تا این کشور همواره به عنوان یکی از بازیگران اصلی منطقه مورد توجه قرار گیرد. نقش ارتباطی میان‌قاره‌ای و مجاورت با خلیج فارس و تنگه هرمز که محل ترانزیت محموله‌های نفتی و دارای ذخایر مهم انرژی است، بر اهمیت و نقش مؤثر ایران افزوده است (حیدری، ۱۳۸۴: ۵۲).

شکل‌گیری ایدئولوژی انقلاب اسلامی و ترس برخی کشورهای همسایه از صدور انقلاب، در شکل‌گیری جنگ میان ایران و عراق نقش مهمی داشت (سلامی، ۱۳۷۶: ۴۷). قوی‌ترین رقیب ایدئولوژی انقلاب اسلامی ایران در منطقه، ایدئولوژی حزب بعث بود که دعوی دفاع از ملت عرب را تبلیغ می‌کرد (پارسادوست، ۱۳۶۹: ۶۰).

رژیم بعث عراق با حمله به ایران، نه تنها در صدد اجرای طرح خود به عنوان ژاندارم خلیج-فارس بود، بلکه به واسطه رنجش عمیق ناشی از نفوذ سیاسی و فرهنگی ایران در خلیج فارس، همواره به سرنگونی انقلاب اسلامی می‌اندیشید (ادیب مقدم، ۱۳۸۸: ۷۳).

به‌طور اجمال مهم‌ترین شاخصه‌های عوامل سرزمینی، ژئواستراتژی و ژئواکونومیک، ژئوکالچر و نظامی بروز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در سطح منطقه‌ای عبارتند از: موقعیت ژئوپلیتیکی و استثنایی ایران در میان کشورهای منطقه، انقلاب هراسی در میان کشورهای منطقه و اجماع کشورهای عربی برای سرنگونی انقلاب اسلامی، شکل‌گیری ایدئولوژی انقلابی در منطقه در مقابل پان‌عربیسم، رشد جریان‌های شیعی در منطقه، ژئوپلیتیک نفت در منطقه و...

زمینه‌های ژئوپلیتیکی بروز جنگ تحمیلی در سطح بین‌الملل:

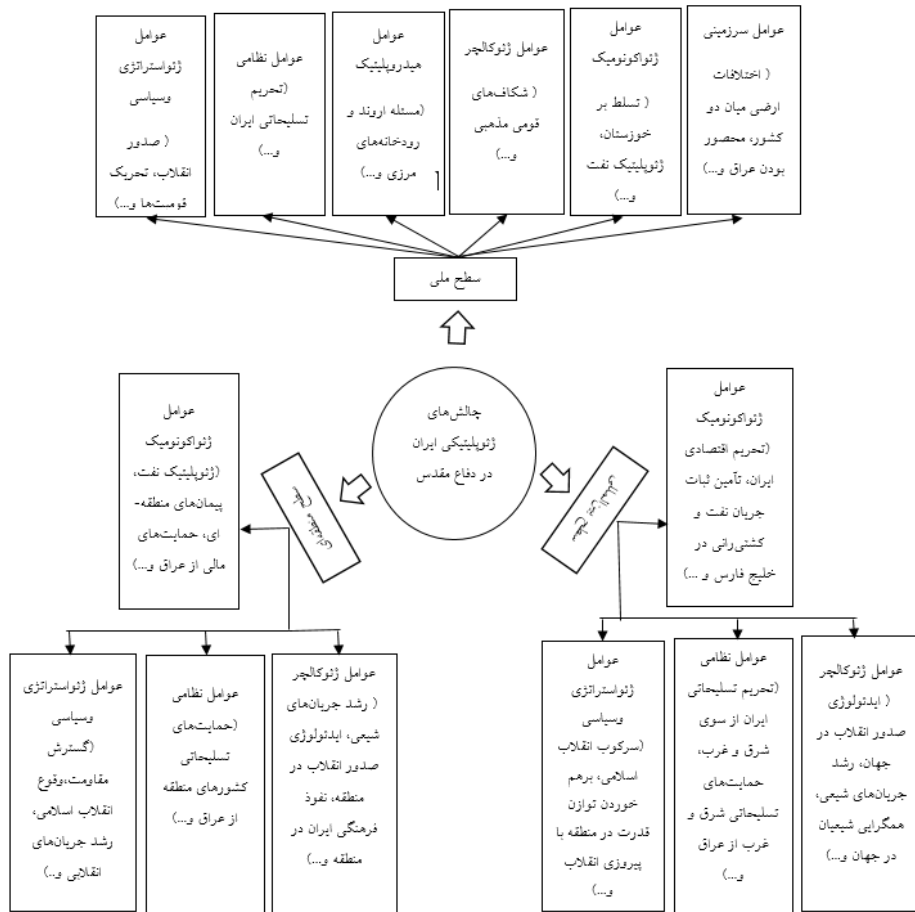
با پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران، استقلال به‌عنوان یکی از شعارهای اساسی ملت ایران در در دستور کار سیاست خارجی کشور قرار گرفت. ایران از حوزه حمایت و پشتیبانی آمریکا و همسویی و همراهی با این کشور خارج و به‌عنوان کشور و قدرتی مستقل در صحنه سیاسی خاورمیانه که نظریه جدیدی را برای حکومت تجربه می‌کرد، پا به عرصه وجود گذاشت (علایی، ۱۳۹۵: ۳۷).

ایران که یکی از متحدین آمریکا و غرب در منطقه بود به نیرومندترین دشمن آن‌ها در منطقه تبدیل شد و منافع آن‌ها را آماج حملات تبلیغی خود قرارداد. از این‌رو، غرب از جانب ابعاد جدیدی از ژئوپلیتیک ایران احساس خطر می‌کند. (فاضلی نیا، ۱۳۸۵: ۲۱)

وقوع انقلاب اسلامی و اندیشه‌های سیاسی بنیان‌گذار آن، بیش از پیش باعث ایجاد یک انقلاب هراسی گسترده در فضای بین‌الملل و ساختار دو قطبی جهان شد. در زمان آغاز جنگ ایران و عراق، غرب به‌خصوص آمریکا در وضع تعارضی در برابر ایران قرار داشت. آنان از یک‌سو، نمی‌توانستند موقعیت ژئوپلیتیکی ایران را در امنیت منطقه نادیده بگیرند و از طرف دیگر به پذیرش اهداف سیاسی و الگوهای رفتاری جمهوری اسلامی ایران تمایلی نداشتند. (متقی، ۱۳۸۹: ۶۶).

به‌طور اجمال، وقوع انقلاب اسلامی و تأثیرپذیری احتمالی کشورهای منطقه از آن، جلوگیری از صدور انقلاب در دنیا، گسترش مقاومت و غرب‌ستیزی، برهم خوردن توازن قدرت در منطقه، سیاست‌های ضد استعماری و ضد استکبار انقلاب اسلامی، رشد جریان‌های شیعه در منطقه، شکست استراتژی آمریکا در منطقه، تأمین منافع ژئواکونومیک آمریکا در منطقه، تحریم اقتصادی

ایران از سوی ابرقدرتها و... از مهم‌ترین عوامل سیاسی، ژئواستراتژی، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و نظامی بروز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در سطح بین‌الملل می‌باشند.

شکل ۴: مدل مفهومی

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی- توسعه‌ای و از نظر ماهیت توصیفی- تحلیلی بوده و به صورت کمی و کیفی (آمیخته) انجام شده است. رتبه‌بندی گزینه‌ها با روش تصمیم‌گیری چندشاخصه صورت گرفته و برای وزن‌دهی به شاخص‌ها جهت رتبه‌بندی، از روش فرآیند تحلیل سلسله مراتبی استفاده شده است. پس از بررسی پیشینه‌ها و مدارک موجود، چالش‌های متعدد ژئوپلیتیکی کشور در این دوران شناسایی گردیده و با مصاحبه با صاحب نظران تعداد بیست چالش موثر تعیین و در ادامه

یک پرسشنامه محقق‌ساخته به منظور اولویت‌بندی و تبیین موثرترین عوامل چالشی با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP طراحی و با نظر خواهی از صاحب‌نظران و خبرگان فن تکمیل گردید. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق، جامعه خبرگی به تعداد ۵ نفر از کارشناسان حوزه دفاع مقدس و ژئوپلیتیک برای مصاحبه با ویژگی‌های زیر تعیین شده است:

- ✓ دارای سابقه‌ی خدمت در مشاغل راهبردی و سطوح عالی
- ✓ دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد به بالا
- ✓ انجام کار مطالعاتی در حوزه ژئوپلیتیک و دفاع مقدس،
- ✓ داشتن آشنایی کامل با موضوعات راهبردی مرتبط با دفاع مقدس و ژئوپلیتیک
- ✓ استفاده از اسناد مدارک مرتبط با موضوع
- ✓ اساتید، هیات علمی و پژوهشگران با سابقه پژوهشی و آموزشی بالاتر از ۱۰ نفر.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

در این تحقیق:

- به منظور رسیدن به درخت سلسله‌مراتبی، با مطالعه و تحقیق در ادبیات موضوع متناسب با رتبه‌بندی گزینه‌ها، از مدل‌های ارائه شده در حوزه چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس نیز استفاده شد.
- سپس با مطالعه ادبیات موضوع و انجام مصاحبه با اساتید و خبرگان این حوزه، چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس احصاء و تعداد ۲۰ چالش در قالب در نظر گرفته شد.
- برای اولویت‌بندی چالش‌های احصاء شده، مقایسات زوجی توسط نخبگان این حوزه صورت گرفت و پرسشنامه‌ای حاوی تمامی شاخص‌ها در قالب AHP طراحی و پس از تأیید توسط اساتید در اختیار نخبگان قرار گرفت.
- به منظور سهولت در نمره دهی، در طراحی پرسشنامه از روش سطری استفاده شد است.
- در پرسشنامه، میزان اهمیت هر یک از شاخص‌های مورد استفاده در چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس به صورت ۲ به ۲ و در مقایسه با یکدیگر مورد تاکید بود.

- به منظور اولویت‌بندی چالش‌ها بر اساس نظرات نخبگان، تعداد ۵ پرسشنامه در اختیار آنها قرار گرفت.
- جمع‌آوری و بررسی ۵ پرسشنامه.
- وارد کردن داده‌های پرسشنامه‌ها در نرم افزار و استخراج ماتریس‌های مقایسات تلفیقی و سپس محاسبه نرخ سازگاری آن‌ها.

جدول ۱- اوزان بدست آمده از پرسشنامه AHP برای تمامی شاخص‌های خدمات فناوری اطلاعات

رتبه	وزن نسبی شاخص‌ها در کل	شاخص‌ها
۱۰	۰۴۸۰۸۲/۰	پیروزی انقلاب اسلامی با جنبه‌های ایدئولوژیکی (اسلامی، شیعی، همراه با مردم سالاری) و فرارگیری کشور در وضعیت بی‌طرفی فعال نسبت به غرب و شرق
۱۷	۰۲۵۶۳۳/۰	ایجاد خلاء امنیتی در منطقه با سقوط شاه و سودای رهبری اعراب توسط عراق
۴	۰۷۰۷۴۳/۰	فرارگیری ایران در حوزه ژئوپلیتیک شیعه و تأثیر متقابل امنیتی این حوزه با حوزه امنیت ملی ایران
۲۰	۰۱۶۸۵۲/۰	موقعیت ویژه جغرافیایی ایران و فرارگیری ایران در هارتلند (نظریه مکنندر) و ریملند(نظریه اسپایگمن)
۱۶	۰۹۰۷۸۲۰/۰	فضای آشوبناک کشور و عدم انسجام سیاسی و هماهنگی و همسویی احزاب، گروه‌ها و جریان‌های سیاسی
۱۵	۰۵۱۴۳۰/۰	توسعه نیافتگی و نابرابری‌های محیطی و عدم برخورداری مناطق مرزی
۱	۰۹۷۴۳۶/۰	حمایت سیاسی، اقتصادی و نظامی شورای همکاری خلیج فارس از عراق در برابر ایران
۶	۰۶۹۹۹۶/۰	انزوای سیاسی و تنزل قدرت سیاسی و نظامی ایران انقلابی از نظر عراق
۱۴	۰۳۷۱۰۷/۰	برهم خوردن موازنه قدرت در حوزه غرب آسیا به ضرر رژیم صهیونیستی به عنوان پاشنه آشیل غرب
۱۸	۰۵۵۲۸۲۰/۰	به خطر افتادن منافع قدرت‌های بزرگ و برخی کشورهای منطقه با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران
۱۲	۰۲۴۶۷۴/۰	شرایط نامساعد نظامی پس از انقلاب و اعتقاد عراقی‌ها به توانمندی نظامی در برابر ایران
۱۹	۰۱۷۲۹۲۰/۰	بینش عراق از تضييع حقوق خود در قرارداد ۱۹۷۵ و نقض آن

۱۱	۰۴۶۰۷۸/۰	محدودیت عراق در دسترسی به آب‌های خلیج فارس و آب‌های آزاد و نهشته‌گذار یا روندروود و خطر انسداد طبیعی آن
۷	۷۰۵۴۰۰/۰	وجود منطقه واگرای کردنشین و عرب نشین از نظر حاکمیتی و پیوند تاریخی آن‌ها با جمعیت‌های هم‌زبان در عراق
۸	۰۵۶۷۴۱/۰	وجود ۶۰ درصدی جمعیت شیعه در عراق و پیوند مذهبی آن‌ها با ایران و خطر صدور انقلاب اسلامی به عراق
۹	۰۵۳۷۲۸/۰	چالش‌های همیشگی ناشی از ویژگی خاص و مصنوعی مرزبندی بین ایران و عراق و تعارض‌های فرهنگی با اشکال ملی‌گرایانه
۳	۰۷۳۱۷۸۰/۰	نواقص و ضعف‌های ژئوپلیتیکی عراق، نظیر فقدان تشخیص سرزمینی، بن بست جغرافیایی و محدودیت دسترسی به آب‌های آزاد
۱۳	۲۴۳۵۴۰/۰	بحران‌های داخلی (سیاسی، اقتصادی و نظامی) کشور در سال‌های آغازین پیروزی انقلاب اسلامی
۵	۰۷۰۱۶۸۰/۰	شکل‌بندی جغرافیایی و گستردگی خطوط مرزی ایران
۲	۰/۰۸۵۴۵۳	قرار گرفتن ایران در کانون بیضی استراتژیک انرژی جهان

خروجی‌های مدل AHP نشان می‌دهد که از میان شاخص‌هایی که در مدل تحقیق مورد بررسی قرار گرفته‌اند شاخص‌های حمایت سیاسی، اقتصادی و نظامی شورای همکاری خلیج فارس از عراق در برابر ایران با ضریب اهمیت ۰/۰۹۷۴۳۶، قرار گرفتن ایران در کانون بیضی استراتژیک انرژی جهان با ضریب اهمیت ۰/۰۸۵۴۵۳، نواقص و ضعف‌های ژئوپلیتیکی عراق، نظیر فقدان تشخیص سرزمینی، بن بست جغرافیایی و محدودیت دسترسی به آب‌های آزاد با ضریب اهمیت ۰/۰۷۳۱۷۸ در رتبه‌های بالاتری نسبت به شاخص‌های دیگر قرار گرفته‌اند، و بر همین اساس از اهمیت بیشتری برخوردار هستند.

میزان بینش عراق از تضييع حقوق خود در قرارداد ۱۹۷۵ و نقض آن با ضریب اهمیت ۰/۰۲۱۷۲۹، موقعیت ویژه جغرافیایی ایران و قرارگیری ایران در هارتلند (نظریه مکیندر) و ریملند (نظریه اسپایگمن) با ضریب اهمیت ۰/۰۱۶۸۵۲ از جمله شاخص‌هایی هستند که از نظر خبرگان کمترین اهمیت را در ارزیابی شاخص‌های مورد نظر دارند.

در مقایسه وزن‌های ارائه شده از تجزیه و تحلیل ماتریس‌های AHP، نتایج زیر به دست آمده است:

— محاسبه بردار مجموع وزنی (WSV) با استفاده از وزن‌های به دست آمده و تقسیم آن بر اولویت‌ها.

— بردار به دست آمده $\lambda_{\max} = 32,021$ بوده، و شاخص سازگاری $C.I = 0,051$ می باشد.

— ارزش شاخص تصادفی سازگاری (C.I) برای $n = 20$ مقدار $8/64$ است (بر اساس جدول تصادفی).

— نرخ سازگاری (C.R) مقدار $0,063 = 8/64 \div 0,551$ می باشد که با توجه به اینکه این نرخ سازگاری کمتر از ۱۰ درصد است، سازگاری خوبی را می‌رساند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه گیری

جهت پاسخ‌گویی به سؤال پژوهش بر اساس پژوهش‌های قبلی و مصاحبه با صاحب‌نظران و انجام فرایند اولویت‌بندی و تبیین مؤثرترین عوامل احصاء شده، مهمترین چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس که حائز بیشترین امتیاز گردیده بودند به ترتیب اهمیت و اولویت به شرح زیر ذکر می‌گردد:

- ۱- حمایت سیاسی، اقتصادی و نظامی شورای همکاری خلیج فارس از عراق در برابر ایران.
- ۲- قرار گرفتن ایران در کانون بیضی استراتژیک انرژی جهان.
- ۳- نواقص و ضعف‌های ژئوپلیتیکی عراق، نظیر بن بست جغرافیایی و محدودیت دسترسی به آب‌های آزاد.
- ۴- قرارگیری ایران در حوزه ژئوپلیتیک شیعه و تأثیر متقابل امنیتی این حوزه با حوزه امنیت ملی ایران.
- ۵- شکل بندی جغرافیایی و گستردگی خطوط مرزی ایران.
- ۶- انزوای سیاسی و تنزل قدرت سیاسی و نظامی ایران انقلابی از نظر عراق.
- ۷- وجود منطقه و آغرای کردنشین و عرب نشین از نظر حاکمیتی و پیوند تاریخی آن‌ها با جمعیت‌های هم‌زبان در عراق.
- ۸- وجود ۶۰ درصدی جمعیت شیعه در عراق و پیوند مذهبی آن‌ها با ایران و خطر صدور انقلاب اسلامی به عراق.
- ۹- چالش‌های همیشگی ناشی از ویژگی خاص و مصنوعی مرزبندی بین ایران و عراق و تعارض‌های فرهنگی با اشکال ملی‌گرایانه.
- ۱۰- پیروزی انقلاب اسلامی با جنبه‌های ایدئولوژیکی (اسلامی، شیعی، همراه با مردم سالاری) و قرارگیری کشور در وضعیت بی‌طرفی فعال نسبت به غرب و شرق.

در مجموع می‌توان گفت که چالش‌های ژئوپلیتیکی که بیان شد در ایجاد و ادامه جنگ ۸ ساله مؤثر بوده‌اند و می‌توان به جرات گفت که علی‌رغم تغییرات بسیار زیاد در منطقه غرب آسیا و حتی جهانی، باز هم این عوامل به عنوان چالش‌های مؤثر در روابط منطقه‌ای از اهمیت سابق (در برخی موارد حتی بیشتر) برخوردارند.

ب- پیشنهادها

با توجه به اینکه چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در سه سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی احصاء گردید لذا موارد ذیل جهت برطرف نمودن یا کم‌چالش‌های یاد شده و تقویت امنیت ایران اسلامی به عنوان محور قدرت در منطقه جنوب غرب آسیا پیشنهاد می‌شود:

- ۱- تقویت فعالیت‌های اقتصادی در منطقه خوزستان و سایر مناطق مرزی همجوار با کشور عراق، گسترش و تقویت همکاری‌های مشترک و امن در این مناطق و داشتن راهبردهای دائمی در مسائل مربوطه.
- ۲- به حداقل رساندن مشکلات جمعیتی با استفاده از راهکارهای مختلف اقتصادی، اجتماعی و امنیتی و نگه داشتن جمعیت در نواحی مرزی و زادگاهشان.
- ۳- کم کردن انزوای جغرافیایی نواحی مرزی و تقویت سطح توسعه، رفاه و نیازمندی‌هایی که منجر به ماندن جمعیت در آن نواحی می‌شود.
- ۴- تقویت توان دفاعی و علمی به‌ویژه در حوزه‌های پهپادی، موشکی و فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای.
- ۵- بهره‌مندی از ظرفیت‌ها و اشتراکات قومی و مذهبی دو کشور برای تقویت ارتباط و تعامل بیشتر.
- ۶- تشکیل ائتلاف با عراق و سایر همسایگان مرزی برای برقراری امنیت منطقه توسط نیروهای منطقه‌ای و بومی و عدم اطمینان به کشورهای غربی به‌ویژه آمریکا.
- ۷- تقویت راهبردهای مؤثر برای نقش‌آفرینی در هندسه قدرت جدید و نظم نوین جهانی به ویژه در منطقه غرب آسیا.

در صورت برنامه‌ریزی بلند مدت و هوشمندانه این قابلیت هم دور از دسترس نخواهد بود: که عراق بین پانزده کشور همسایه می‌تواند، بهترین متحد طبیعی ایران باشد... در نهایت باید گفت که ایران باید بر ابعاد همه جانبه قدرت ملی خود بیفزاید و وزنه مهمی در منطقه و جهان باشد تا امنیت و منافع ملی خود را تأمین کند؛ چرا که موقعیت جغرافیایی کشور این گونه اقتضا می‌کند و حوادث تاریخی نیز گواه این مدعاست.

فهرست منابع:

- فرمایشات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در دیدار جمعی از شعرای آئینی، ۱۳۹۰
- الف - منابع فارسی**
- ادیب مقدم، آرشین (۱۳۸۸)، سیاست بین‌المللی در خلیج فارس، تبارشناسی فرهنگی، ترجمه داود غریباق زندی، تهران، شیرازه.
- امیری، علی و مستجابی سرهنگی، حمید (۱۳۹۳)، مقاله نقش متغیرهای ژئوپلیتیکی در چالش‌های مرزی ایران و عراق، فصلنامه علوم و فنون مرزی، دوره ۳، شماره ۱۰
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۹۹)، چالش‌ها و منازعات در خاورمیانه، چاپ سوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۹)، "مقاله تعریفی نو از ژئوپلیتیک"، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۸، پاییز و زمستان ۱۳۷۹
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)، "مقاله نقش عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در مقابل تهدیدات نظامی آمریکا از مبدا سرزمینی عراق"، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال چهاردهم، شماره ۶۶، زمستان ۱۳۹۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و ربیعی، حسین (۱۳۹۲)، خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات سمت
- حافظ‌نیا و همکاران (۱۳۹۹)، "مقاله واکاوی علائق مشترک و چالش‌های ژئوپلیتیکی موثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای جنوب خلیج فارس"، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هجدهم، شماره ۸۲، زمستان ۱۳۹۹.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۴۰۱)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ چهارم، ص ۵۸-۵۷، انتشارات پاپلی.
- حسن‌پور، حمید (۱۴۰۱)، طرح راهبردی ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر خلیج فارس و دریای عمان، رساله دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی.
- زین‌العابدین، یوسف و کارساز، نام (۱۳۸۹)، جایگاه موقعیت جغرافیایی در نظریه‌های ژئوپلیتیک، جغرافیای انسانی، ۳، ۴۵-۵۵
- سعیدزاده، محمدرضا (۱۳۸۹)، نقش هیدروپلیتیکی رودخانه‌های مرزی در چگونگی روابط کشورهای ایران و عراق، تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- سلامی، حسن (۱۳۷۶)، علل به وجود آورنده جنگ عراق علیه ایران، تهران: دفتر بررسی‌های سیاسی انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی و نظام بین‌الملل
- سلیمانی سوادکوهی، شاهرخ (۱۳۹۷)، ژئوپلیتیک ایران عاملی برای توسعه قدرت ملی و تهدیدی مستمر در طول تاریخ، انتشارات دافوس آجا.
- شاملو، رضا (۱۳۹۹)، رساله دکتری با عنوان تحلیل ژئوپلیتیکی روابط کشورهای جنوب خلیج فارس و جمهوری اسلامی ایران و راهبردهای دفاعی، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- طاهری، مسعود؛ حیدری، غلامحسین و عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۷)، تحلیل معادلات قدرت جهانی در بستر ژئوکالچر، پژوهش‌نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۶۳
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۹۷)، ژئوپلیتیک، چاپ سیزدهم، تهران: سمت

- علایی، حسین (۱۳۹۵). تاریخ تحلیلی جنگ ایران و عراق، تهران: انتشارات مرز و بوم.
- علایی، حسین (۱۴۰۱)، تاریخ تحلیلی جنگ ایران و عراق، جلد اول، چاپ دوم، ص ۱۶۹-۱۶۲، تهران، انتشارات مرز و بوم.
- فاضلی‌نیا، نفیسه (۱۳۸۵)، "مقاله ژئوپلیتیک شیعه و مسئله امنیت ملی ایران"، نشریه شیعه شناسی، دوره ۴، شماره ۱۳، سال ۱۳۸۵
- قربانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳)، "مقاله بررسی مفهوم منازعه در نظریه‌های روابط بین‌الملل و ژئوپلیتیک"، فصلنامه راهبرد، سال ۲۳، شماره ۷۰.
- متقی، ابراهیم (۱۳۸۹)، نظام دوقطبی و جنگ ایران و عراق: انتشارات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱)، روزنامه اطلاعات ص ۱۲.
- میرحیدر، دره (۱۳۸۹)، "مقاله مفهوم مقیاس جغرافیایی و اهمیت آن در جغرافیای سیاسی پست مدرن"، نشریه ژئوپلیتیک، دوره ۶، شماره ۱، سال ۱۳۸۹
- میرحیدر، دره (۱۳۷۷)، "مقاله ژئوپلیتیک؛ ارائه تعریفی جدیدی"، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۱، زمستان ۱۳۷۷
- نامی، محمد حسن (۱۳۸۹)، جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- نجاتی‌منفرد، علی‌رضا (۱۳۹۷)، شناخت محیط ژئوپلیتیکی (مطالعه موردی عمان و ایران)، تهران، چاپ روزنه، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- نوزری، فضل‌الله، (۱۳۹۶)، تأثیر عوامل طبیعی و انسانی کشورهای حوزه دریای عمان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی، سال پانزدهم، شماره ۶۷، صص ۳۴۹-۳۷۴
- ویسی، هادی (۱۳۸۶)، پژوهش‌های ژئوپلیتیکی ایران در منطقه خلیج فارس، نشریه رشد آموزش جغرافیا، شماره ۷۹، تابستان ۱۳۸۶
- هاشمی، سید مصطفی (۱۳۹۶)، تبیین و مطالعه تطبیقی کد ژئوپلیتیکی ایران و عراق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات
- هاگت، پیتر (۱۳۹۲)، جغرافیا ترکیبی نو، جلد اول و دوم، چاپ ۱۲، تهران: انتشارات سمت.

ب- منابع انگلیسی

- Collins, John M. (1998). *Military Geography: For Professionals and the Public*. Washington, DC: National Defense University Press.
- Tosh Das, Shiva. (1986), *Geo- Strategies*, New Delhi: Kitab Mahal.
- H0mer Dixon, Thomas F. (1999), *Environmental, Scarcity and Violence*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.